

ישראל בשנת 2000 : גן עדן אורבני או

גיהנום של בטון

דניאל מורגנשטרן

"נלבישך שמלת בטון ומלט" שרו בהתלהבות חלוצי העלייה השלישית והרביעית, שהגיעו ממזרח אירופה, ולא רק הם. בשנים שלפני הקמת המדינה ובשנות העצמאות הראשונות, היו "יורדים" תל-אביבה לקניות, כי "יש יום הולדת לחדווה הקטנה, מה נקנה לה, מה נקנה לה מתנה?" כפי ששרה להקת "בצל ירוק".

אין ספק שמלוח השירים הללו ואחרים, מבטאות השתוקקות למעט אווירה עירונית, "אורבנית". אך האם לתל-אביב זו, שבמרכזו של גוש אורבני וכעורר בן 1.8 מיליון נפש התכוונו המשוררים והזמרים?

זכתה מדינת ישראל שלאחר שנות דור נוצר בה מסמך מבוסס שהוכן לאחר מחשבה מעמיקה, המכונה "תוכנית מתאר ארצית לבנייה ולקליטת עלייה-תמ"א 31". כאשר נופלת עיננו על התשריטים המצורפים לתוכנית, על "המשולש" וה"ליבה", על הצבע הסגול של "אזורי הביניים", קשה להימנע מלחשוב על הקשר העמוק בין המרקם האורבני החברתי של הארץ, לפולקלור ולשירה המתהווים על פניה. וזהו הרי לב-לבו של הנושא בו דנה תוכנית המתאר הארצית המשולבת לבנייה ולקליטת העלייה. לדאבוני, זו אולי ההזדמנות האחרונה לעשות משהו למען עיצוב פני המדינה כמגמה שונה מאשר הפיכתה לגוש מוארך של בטון ואספלט, שהרי מי יודע אם בכלל יפקדונו אפילו אותם עולים עליהם מבוססת תחזית המחצית השנייה של המיליון - אשר שימשו כאמתלא להכנת התמ"א 31.

לפי הקצב הנוכחי של 4,000 עולים בממוצע לחודש - יעברו לפחות עוד עשר שנים אם לא למעלה מזה, עד לממדי התחזית וזה יחסית לקצב של 30,000 עולים לחודש בחודש אחד (דצמבר 1990). אין ספק כי העולים הם הזרו לתכנון הפיזי, שכן בשנות ה-80, כאשר ממוצע העולים עמד על 14,000 - 11 לשנה - לא זו בלבד שלא היה עבור מי לתכנן, לא היה גם מה לתכנן.

ובאותן שנות ה-80 ה"מתוקות", פשה לו הנגע "וילה לכול דורש" או בשפת מינהל מקרקעי ישראל "בנה ביתך"; ולא סתם בנה ביתך, אלא בנה במקום שרק מתחשק לך, באופן העולה על רוחך, בכפר, בשכונת וילות עירונית, בהיאחזות או ביישוב קהילתי, בקיצור - הארץ מלאה וילות ואיש לא שת לבו לסכנה האורבת: אנו הולכים ומכסים את פני הארץ כאילו היינו לפחות ארצות הברית של אמריקה, או מחוז דל תושבים בקנדה. שמחתי שמחה גדולה להיווכח כי גם עורכי התוכנית ראו את הסכנה במגמה זו ושמו לה סכר. אין ספק כי מגיע להם ציון טוב על הליכתם בתלם של חיזוק יישובים עירוניים קיימים, תחת המגמה לה היינו עדים בשנות ה-80, ובמיוחד בסופן - של תוספת יישובים עירוניים, והפיכת יישובים כפריים בכל מקום שניתן - לערים!

הובטח לנו טיפול בצד התעסוקתי קודם לתכנון הדירור, אלא שכפי הנראה חסר הצוות את

אנשי המקצוע המתאימים המכירים את ההרכב המקצועי של העולים. שאם לא כן לא היה טועה ומטעה על-ידי הליכה בנתיב הכל-כך שגרתי של תעסוקה בתעשייה ובתיירות. האם לא נעשה ניתוח של חתך המבנה המקצועי של העולים בסוף שנות ה-80? שכן כל ניתוח, ולו הפשוט ביותר, היה מצביע על השיעור הנמוך של מקצועות תעשייתיים, על כמעט 0% בעלי מקצוע בענף התיירות, ולעומת זאת על אחוזים ניכרים ביותר של בעלי מקצועות חופשיים, אקדמאים, מהנדסים (לא תעשייתיים), רופאים, סופרים, אמנים, מוזיקאים וכו' וכו'.

צוות עורכי תוכנית המתאר הארצית הלכו בדרך הקלה של "התאמת" העולים לדרישות הקיימות כנגזרות מהמגמות העכשוויות במשק הישראלי, וזו הרי שגרת מחשבה שחובה ראשונה כמעלה להתמודד עמה! כאן היינו מצפים ל"פריצת דרך מחשבתית" שתבוא לקראת ההרכב המקצועי של העולים, על-מנת להפיק את המירב מ"ההון האנושי" אותו קיבלנו חינם-איך-כסף: תחת להסב אותם לתעשייה הישראלית, או לתיירות - הדורשת מאסות רחבות של כח-אדם ברמות הנמוכות, אנשים כמעט נטולי-מיומנויות, יש בידנו להמליץ לצוות עורכי התוכנית לתקן את הטעון תיקון ולהמליץ לבסס את קליטת העלייה על פיתוח ייצוא שירותים. הכוונה לייצוא שירותי רפואה, חינוך והשכלה גבוהה, תרבות, אמנות ומוסיקה.

בעזרת כח-האדם שהגיע לישראל יחד עם זה שהיה מצוי בה טרם פקדו אותנו גלי העלייה ההמונית מברית המועצות לשעבר - ניתן היה לפתוח כאן מרכזים רפואיים שיעבדו אך ורק עבור פציינטים מארצות חו"ל. במאמץ ארגוני חד-פעמי ניתן היה לפתוח כאן סניפים ושלוחות של בתי האולפנה המפורסמים שבארצות הברית (הרוורד, ייל, UCLA, אוניברסיטת שיקאגו וכו') על בסיס כלכלי טהור. הן שכר הלימוד והן דמי הקיום הנמוכים בישראל ביחס לאלה המקובלים בארה"ב, היה בהם משום תמריץ לסטודנטים לפנות למוסדות הישראליים, ולא למקור שבארצות הברית. בכח האדם המוזיקלי המצוי כיום בישראל, שלא לדבר כבר על זה הרועה בשדות זרים במערב מחוסר מרעה בארץ כנען, ניתן היה להקים כאן את בית-הספר ג'וליאד המקובל כראשון כמעלה להכשרת מוזיקאים. אלא שפרוייקטים לאומיים בסדר-גודל כזה צריכים לבוא ביוזמה ממלכתית, אף-על-פי שניתן להקיםם כך שישאו את עצמם מבחינה כלכלית, ולאחר תקופת הרצה יהוו משק סגור. לו כך סברו גם צוות עורכי תמ"א 31 - היינו יוצאים נשכרים גם בתחום התעסוקתי. שמא ניתן עוד לתקן את אשר נעשה ללא מעוף מספיק?

אין כלל ספק כי מהבחינה הכלכלית-החברתית-התעסוקתית - המקום הטוב ביותר לקליטתו של העולה, של כל עולה ללא קשר למוצאו, כמו גם כל ישראלי יליד הארץ באשר הוא שם, הוא ב"ארלזוורובה פינת דיזנגובה" אשר ב"תל-אביבה". סוגיה זו אינה דורשת הוכחה כלשהי, שכן בלב לבו של אגד הערים של גוש דן, מצוי מגוון ההזדמנויות או היצע ההזדמנויות הרחב ביותר, וקרוב לוודאי ששם גם ימצאו התעסוקה האופטימלית, הקשרים החברתיים המרביים, הדרכים האופטימליות לביילי ולהוצאת הכסף וכל מה שמכונה במלה אחת "הקליטה". אך כפי שהדגשתי - כלל זה נכון לא רק לגבי העולה: רוסי כאתיופי, יוצא ארה"ב, כבן אוסטרליה - הוא נכון גם ביחס ליליד הארץ בן דימונה או ירוחם, תושב קיבוץ או בן העיר, יליד ירושלים או בן חיפה - לגבי כולם נכון היה לרכז את אוכלוסיית ישראל כולה באותו צומת רחובות תל-אביביים - לו הזנו את המודל שלנו כפראמטר אחד בלבד - יעילות!

עד כה לא התייחסתי כלל לפראמטרים אחרים, כגון: איכות חיים, איכות סביבה, שלטון בחבלי ארץ, דמותה של הארץ וכו', ולא בכדי: עקרון היעילות הוא עקרון חשוב, אך כאשר הוא רק אחד

מיני רבים, שביניהם נכללים עקרונות כדמותה וכצביונה של המולדת - משקלו פוחת פלאים. ההיסטוריה הציונית של מדינת ישראל מלמדת כי הקבוצה היחידה של אוכלוסין הניתנת להכוונה ולפיוור כלשהו היא קבוצת העולים. אלמלא השתמשה מדינת ישראל ב-44 שנותיה בכלי זה - היו נותרים עד היום חבלי ארץ שלמים שוממים מאין יושב, ובכלל זה הנגב, אפילו הנגב הצפוני והגליל. לפיכך אין מנוס מהכוונה של העולים לחלקים הפריפריאליים של המדינה בנגב ובגליל. כמעט שבא לזעוק: רק לא ראשון לציון! במובן זה מצאנו חזיון למגמה שיש לפזר את העולים תוך ריכוז, כלומר, לכוונם ולהפנותם לריכוזים עירוניים גדולים ככל שרק אפשר, משום שהם עצמם תוצר עירוני של ערים גדולות.

ההתייחסות לבאר-שבע כאל המטרופולין הדרומי היא נכונה, אך התייחסות זו באה לדאבוננו מאוחר מדי. לא לפני ש"פירורי" דיור בדמות אלפי יחידות דיור פוזרו לאופקים, לנתיבות, לשדרות, לדימונה ואף לירוחם, שכולן מוכות אבטלה או, יותר נכון נעדרות מקורות תעסוקה יצרניים בכמות מספקת לשם קליטת תוספת אוכלוסייה, אם זו תגיע בעקבות הדיור. תחת זאת היה מקום לרכז את בניית כל עשרות אלפי יחידות הדיור בבאר-שבע גופא ולהתרכז בה בעת בהכנת התשתית לקליטתם התעסוקתית על-ידי פיתוח תעשיות עתירות מדע ושירותים לייצוא. לא אחת שמענו מצוות עורכי התוכנית את ההערות כי תוכנית תמ"א 31 אינה ארוכת-טווח, אלא תוכנית להפעלה מיידית, או כמעט מיידית. צר לי לקבוע כי באותה מידה שדברים אלה נכונים - נכונה גם הקביעה כי זו התוכנית ארוכת-הטווח ביותר מבין אלה שהוכנו ואשר נמצאות בהכנה, ודווקא משום כך חשובה כל-כך התייחסות נכונה להשפעות ארוכת-הטווח על התפרוסת הפיזית של אוכלוסיית המדינה.

התייחסות צוות עורכי התמ"א 31 לחיפה כאל המטרופולין הצפוני - היא משגה חמור. אין ספק כי הוא יהווה המסמר האחרון בארון המתים של המפעל לייחוד הגליל: אם היה עוד צל של סיכוי למשוך אוכלוסייה יהודית לגליל ההררי, שכבר כיום רוב (74%) תושביו, אינם יהודים - הוא נמחק עם הקביעה שחיפה תהא המטרופולין הצפוני, ואילו כרמיאל - שעליה יש להכריז כבירת הגליל ולהפנות אליה את כל מאמצי הפיתוח, משאבי הדיור, תמיכות התעסוקה וכח האדם ממקורות העלייה - במרוצת העשור הקרוב - היא תישאר עיירה זנוחה בת 35,000 - 30 נפש בפאתי "הבננה" הסגולה של תכנית תמ"א 31.

כמי שמתבונן בדיונים לקראת הסדרי השלום באזורנו ולקראת כינון "ישות אוטונומית" בגדה המערבית של ארץ-ישראל - איני יכול להתעלם מהתרחיש שעל-פיו יקומו יום אחד כל ערביי ארץ-ישראל הנאמנים בגליל ההררי ובוואדי ערה, וידרשו-יתבעו לספחם כמחוז אוטונומי לאותה ישות. אנחנו כמובן לא נסכים לכך ותשובתם תילקח מתוך סיסמאות "יום אל ארד", הוא יום הארמה. גם תרחיש נוסח פרעות עזה, אינו דמיוני, שכן טרם מלאו חמש שנים לאותם ימים שבהם כביש נחל עירון "נמחק" ממפתם של מרבית נהגי ישראל בשל אבנים שהומטרו על החולפים בו.

אם כרמיאל לא תהיה בירת הגליל - צר לי לקבוע כי אנו עלולים לאבד את זכותנו לגליל ההררי. במקרה כזה תקבל כל אחת מהערים/עיירות פירור של תוספת אוכלוסין, והכוונה לנצרת עילית, למגדל העמק, לצפת, לקרית שמונה, חצור, מעלות, וכמובן גם לכל גושי ה"תפנים" וכפרי הוורדים השונים שנותנים, אולי, ביטוי לשליטה עברית בשטח [תאורת גדר, יישוב עברי בלילה] אך נוכחות דמוגרפית מסיבית - אין! ומה יקרה? תושבי כל אותם יישובים יוכלו, באם רק יחפצו בכך, להיות יוממים. והשאלה המתבקשת, היכן? בתל-אביב! לא פחות ולא יותר. זוכרים את "ארלזורובה פינת דיזנגובה"? בדיוק שם!

אלה שהתוו את תוכניות כביש "עוקף ישראל" אשר נקרא בטעות בשם "חוצה ישראל", ובכל מקרה מסומן ככביש מס' 6. איוולת מוחלטת שאין למעלה הימנה! האם נכון להשקיע למעלה ממיליארד דולר טבין ותקילין ממשאביה הדלים של מדינתנו לכביש מיוחד אשר "ימרח" את אגד הערים של גוש דן מזרחה, צפונה וקדמה, אל עבר אזורים חקלאיים או שטחי טרשים? אלה משמשים כיום כלב-לבו של אזור הקליטה של מי הנגר העיליים, לשם החדרתם אל אקוויפר ירקון-תנינים המספק קרוב ל-1/3 מצריכת המים השנתית של מדינת ישראל.

מי מאתנו זקוק לאוטוסטרדה נוסח מערב ארה"ב (אפילו בגרמניה טרם נסללו שכמותה) אשר תכסה, רק בחלקה המרכזי, שטח העולה על שטחה של העיר תל-אביב כולה (55,000 דונם)? כביש מהיר ויקר תרתי משמע (בכל ק"מ ינקוש צליל המטבע - אם אכן יאושר ככביש אגרה), כביש אשר יקעקע כל מבנה של היררכיה אורבנית קיימת, במידה שקיימת עד-כה, בכך שיביא ל"דילוג" מעל לרמה המטרופוליטית של המטרופולינים הפריפריאליים, ואם אנו דנים במטרופולין הצפוני - יאפשר לתושבי הגליל לדלג כליל על חיפה בירת הגליל? אפילו נשמע כחרוז!

איני מניח שקיים מישהו מבין הקוראים אשר טרם יודע כי כביש "עוקף ישראל" נולד בבית מדרשם של צוות עורכי תמ"א 31. מה עושה ממשלת ישראל כדי לגרום לממוטה זו להיוולד? ממנה שני גנרלים לעמוד בראש צוות ההקמה ומקימה לכבודם חברה ממשלתית ודירקטוריון, ומינויים פוליטיים. בקיצור, ביצועים לשמו!

קיים מי שיכול להרשות לעצמו, אולי, להשתעשע בתקווה, כי הממוט ימות? אני אינני נמנה עמו. וכדי שלא אראה מקטרג בלבד, אומר גם מה יש לעשות: יש להעלות את הרמה התחבורתית של כביש מס' 2 וכביש מס' 4, שעוד רחוקים מאוד ממצב של כביש מהיר דו-מסלולי אף-על-פי שדובר מע"ץ טוען אחרת - (ראה "הארץ" מיום 2.2.1993). יש להקים מחלפים בגבעת אולגה, שפיים, כפר שמריהו, אכדיה וגלילות, ולהוסיף שני נתיבים בכל כיוון. שלא לדבר כבר על כך שצפונית לצומת בית-ליד, כביש מס' 4 הוא ברמתו של כביש אזורי מרופט עם צמתים אין-סופיים כל אימת שעוצמת התנועה בו גוברת.

ומעל לכל אלה - לרשת את מישור החוף במערך מסילות ברזל בין רכבת לרכבת. זאת משום ששום מערך כבישים, יהא מפותח ככל שיהיה, לא ימנע את השואה האורבנית-התחבורתית המתרגשת ובאה עלינו. עוגן ההצלה היחיד, אם בכלל, מצוי בתחום התחבורה המסילתית - ועליה אגב כמעט שלא שמענו כלום מצוות עורכי תמ"א 31.

לא רק חופה-תל-אביב צריך להיסלל כמסילה כפולה - יש להמשיכו צפונה עד נהריה דרך עכו והקריות, בעוד אשר דרומה יחלוף על פני חולון בת-ים, ראשון לציון אשר בחולות, אשדוד ואשקלון. חיבורן של אשכולות עירוניים כרמלה-לוד כפר סבא-רעננה או הרצליה-רמת השרון, לא היה נתון לוויכוח במדינות הדומות לנו בטופוגרפיה ובצפיפות האוכלוסייה (כוונתי להולנד ובלגיה). עיר כרחובות היתה זוכה לרכבת אחת ל-15-20 דקות, שלא לדבר כלל על בירת הנגב בת 140,000 הנפש. אבל אצלנו? כל הכבוד לכביש! הלאה המסילה, לכל היותר משלמים לה מס שפתיים בדמות טפטוף תקציבי הגם שהוא מתגבר בשנים האחרונות בצורה בלתי מובנת, משום שאין מאחוריו שום היגיון תחבורתי של ממש! ודאי וודאי שאין הבנה של התפקוד המסילתי, מיקומו בתעבורת הנוסעים וחיוניותו לשמירה על מרקמים אורבניים קיימים.

לא שמענו מעורכי התמ"א דבר וחצי על מ"חזר קרקעות עירוניות כאמצעי מניעה מפני התפשטותם של היישובים העירוניים הקיימים אל עבר שטחים פנויים המשמשים כיום, ביודעין

ושלא בידועין, כשטח ציבורי פתוח וכריאות (לעתים אפילו ירוקות) במרחב הבין-עירוני. הם יטענו שתוכניתם קצרת-טווח בעוד מחזור קרקעות הוא הליך ממושך ארוך-טווח מטבעו.

הוכחתי לעיל כי תמ"א 31, גם אם לא נרצה בכך, תיהפך בדיעבד לתוכנית ארוכת-טווח מכורח הנסיבות! ואם כך, הרי בפנינו עוד החמצה לעשיית "כדק בית" קטן בשימוש הבזבזני שאנו עושים בקרקע: שלא לדבר כבר על שמרבית הקרקעות עליהן מדובר, היו קרקעות חקלאיות (ראה שכונות חדשות בלוד, פתח-תקווה, כפר-סבא, חדרה - בית אליעזר) או שמורות טבע כמו שמורת חולות (ראשון לציון, אשקלון-ברנע, אשדוד, רמת פולג בנתניה, "קיסריה מזרח").

תחת לעסוק בשיקום ובמחזור הישן שהתבלה, ששינה ייעוד, שהוקף בינתיים בשכונות מגורים, שצפיפותו נמוכה עד כדי בזבוז הזועק לשמים, עושים מתכננים ברשויות ממלכתיות ויזמים חמסנים, יד אחת כדי לחסל את הרזרבות האחרונות של קרקע פנויה בארץ ישראל בטרם תהפך זו לג'ונגל של בטון ואספלט.

ואחרון אחרון, ולא כל-כך חביב, הוא "המשולש". לא למשולש הרומנטי מכוונים דברי, אלא למשולש שקודקודיו הם נתניה, אשדוד וירושלים, ואשר צוין ע"י צוות עורכי התמ"א 31 כמקד הפיתוח השריח השריח. ובתוך המשולש, אם לא די בכך - "ליבת" המדינה על הציר ירושלים-תל-אביב, ולא להפך! וכבר כיום יש המכנים, ולא בכדי, את ירושלים כאוסף של שכונות הלוויין המזרחיות של תל-אביב, או של גוש דן כולו. ירושלים הנוסעים לתל-אביב לעשות קניות, מגחכים חצי ברצינות, חצי בצחוק, "יורדים לבירה". ובכן למה תגרום התמ"א 31? ליתר חיזוק מגמה של פירבור ירושלים ביחס לגוש דן! שכן איני תמים דיי כדי להאמין שבמרחב תחום המשולש הנ"ל תזכה ירושלים ליותר מאשר "פירוים" של פיתוח.

לא אחת שמעתי את הטיעון "ירושלים כבר מלאה". היכן תרצה עוד לשכן מאה, מאתיים או שלוש מאות אלף תושבים? מה עושים במקרה זה? בורחים מהתמודדות, ובמקום לחפש פוטנציאל לפיתוח אורבני נוסף בתוך השטח העירוני של בירת ישראל (והוא קיים, אם רק לא חושבים בשכלונות של שגרה, גם טרם העלאת הצפיפויות בשכונות הוותיקות שאין בן רגישות נופית, כגון: בקעה, קטמון, הקטמונים, קרית היובל בחלקה הדרומי וכו') - תחת זאת נמצא הפתרון הקל של פיזור והשלשת אוכלוסיית בית-שמש. למי זה נחוץ לבד מעו"ד פדידה (ראש העיר)?

כדאי להזכיר כי בראשון לציון, ליתר דיוק בחולותיה, ניבנים בשלוש השנים האחרונות 22,000 יחידות דיור שהן תוספת אוכלוסייה של 70-80,000 נפש. יותר ממניין תושביה של רחובות, יותר ממספר תושביה של הרצליה, או עפולה, וכמעט פי שתיים ממניין תושביה של קרית-גת כולה! וזאת בעיר שכבר כיום אורך זמנו של תושב רגיל, העובד כיומם באיזה שהוא מקום בגוש דן, 45 דקות תמימות רק על מנת לצאת מעירו, והיכן זמן שהייה ככביש (כבר אין מדברים במונחי "נסיעה") בכניסות לתל-אביב, במחנה האיילון, בכניסות לרמת גן או להרצליה?

בשנת 1977 ממשלת ישראל החליטה על אישור תוכנית "העיר בחולות". זה היה הפקק האחרון בסכר האורבני, ומאז נשלף גוש דן מכל הכיוונים בשכונות, ביישובים ובערים החדשות. אחרי אשר הוצא הפקק האחרון - מותר לבנות אלפי יחידות דיור על גבעות ראש העין ובשוהם. ומה אשר למגלומניה האורבנית הנקראת "מודיעין" המתוכננת ל-250,000 נפש שהם כ-55-66,000 בתי-אב עם עוד 30-35,000 כלי רכב הצובאים על הכניסות המזרחיות של אגד הערים גוש דן בכל בוקר וממהרים לצאת כבר כ-14.30 פן ייכנסו לפקק האיין-סופי של סיום העבודה? זאת מאחר שבמודיעין הס אפילו מלהזכיר את "השרץ" הנקרא "רכבת הפרברים" אף-על-פי שבכל מדינה מתקנת לא היו

חושבים אחרת! הכול באותו המשולש "הקדוש" של התמ"א 31, לא סטייתי ממנו ימינה או שמאלה כהוא זה. אתכם הסליחה, קוראים יקרים, שחזות פני הדברים קשה בפי הפעם הזו. אין זאת אלא מתוך הרגש האנוכי ביותר: הננו עוסקים בגורלה של ארץ בה חפץ אני לגדל לא רק את ארבעת ילדי, אלא גם את נכדי וניני. שמא הפתרון הוא בשיטת שרה אמנו אשר "בעת בלוחה היתה לה עדנה?" כוונתי לחזור לתל-אביב הישנה, הזנוחה והמרופטת, ולהתיישב בה ולא לסבול מהמחנק התחבורתי, ומהכיעור האורבני, ומחוסר המעוף של המתכננים, כמנהג שעושה לו החילוץ בעת התכנסו לתוך ביתו - השבלול. כך לפחות הוא מוכן!

אם חושש מישהו מחזות פני הדברים כפי שתוארה על-ידי הנני מבקש לא לחשות, כי עכשיו הזמן. לא תינתנה הזדמנויות נוספות! יש לבקש מצוות עורכי התוכנית ר ב י ז י ה ח ש י ב ת י ת והגינות אינטלקטואלית, כי מה לעשות, זאת ארצנו היחידה, ואין לנו פְּלַתָּה!